

Kam směřují humanitní vědy¹

Jana Hozáková

Obtíže s překladem názvu naší fakulty do německého jazyka mě přivedly k zamyšlení nad výměrem humanitních věd v německém a anglickém jazykovém prostředí. V tomto textu se pokusím ukázat, jaký je vzájemný vztah mezi německým výrazem „Geisteswissenschaften“ popř. „Humanwissenschaften“, anglickým „humanities“ a českým výrazem „humanitní vědy“, přičemž se pokusím stručně načrtnout historický vývoj těchto termínů.

Než s určíme, které vědy jsou vědami humanitními, je asi vhodné položit si jednodušší otázku: vůči jakým vědám se humanitní vědy vždy vymezovaly a vymezují, jaké vědy nemůžeme za humanitní považovat v žádném případě? Jsou to samozřejmě vědy přírodní. V 19. století došlo v návaznosti na Descartovo oddělení ducha a jako světa těles chápané přírody k prohloubení oddělení věd o přírodě (přírodních věd, Naturwissenschaften) od věd o duchu (duchověd, Geisteswissenschaften).² Odpovídají však duchovědy (Geisteswissenschaften) tomu, co v češtině vyjadřujeme termínem „humanitní vědy“ nebo se „humanitním vědám“ významově přibližují spíše „Humanwissenschaften“? Abychom zodpověděli tuto otázku, věnujme se nejprve tomu, jaké vědy se řadí mezi duchovědy a jak jsou charakterizovány.

Termín duchovědy (Geisteswissenschaften) se začal běžně užívat až od konce 19. století – pravděpodobně pod vlivem Diltheyova eseje „Einleitung in die Geisteswissenschaften“ (1883). Kdy se však tento termín poprvé vyskytl, není zcela jisté. Některé prameny jeho první výskyt spojují s Schieleho překladem anglického výrazu „moral science“ v jeho překladu

¹ Název je obměnou titulu Wallersteinova eseje „Kam směřují sociální vědy“.

² *Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bänden*, F. A. Brockhaus, Mannheim, 1994, Band 24, s. 278.

„Logiky“ J. S. Milla. Novější bádání však nachází jakýsi první doklad o výskytu tohoto termínu v anonymním spise „Wer sind die Aufklären?“ vydaném r. 1787.³ Později (okolo r. 1800) lze tento termín nalézt u Calkera⁴ a u Schlegela⁵, kteří ho užívají jako synonymum pro filosofii, r. 1824 duchovědy zmiňuje také Werber⁶ a Calinich rozlišuje ve svém spise z r. 1847 mezi přírodovědeckou a duchovědnou metodou⁷. Nicméně systematicky s tímto pojmem pracuje až Dilthey ve výše zmiňovaném eseji; podle Diltheye je duchověda „vědou o zakoušení duchovních fenoménů“⁸, jejímž předmětem je dějinně společenská skutečnost⁹ (tzn. filologie, filosofie, historie, nauka o právu a hospodářství, teologie, estetika, logika, vědy o státu a právní vědy, pedagogika a psychologie).¹⁰

Duchovědy můžeme tedy vymezit a charakterizovat buď jejich předmětem¹¹ či idiografickou metodou¹². Vymezení duchověd jejich předmětem je samozřejmě starší a odráží vliv descartovské filosofie i hegeliánské a novohegeliánské teorie ducha. Vymezení duchověd jejich specifickou metodou poznání je v současnosti ovšem rozšířenější, nicméně je spojené rovněž s „počátky“ duchověd. Již Windelband rozdělil vědy na nomothetické (přírodní vědy) a idiografické (duchovědy)¹³ a Dilthey toto rozdělení převzal. Svou diferenciaci věd však založil na dvojím projevu života – přírodě a duchu (tzn. předmětu duchověd). Dvojí podoba života vede podle něj k dvojímu typu poznání (Erklären a Verstehen) a dvojímu typu věd (nomothetické a idiografické)¹⁴. Tento termín (idiografický) značí popisování zvláštních událostí, jednotlivostí, které proběhly, ale už se neopakují¹⁵.

³ A. Diemer: *Die Differenzierung der Wissenschaft in Natur- und Geisteswissenschaften*, in: *Stud. zur Wissenschaftstheorie* 1, 1968; *Die Trias Beschreiben, Erklären, Verstehen* 6, 1971.

⁴ E. van Calker: *Propädeutik der Philos.* H. 1: *Methodol. der Philos.*, 1821.

⁵ E. Behler, in: *Fr. Schlegel*, *Krit. A.* 18, 1963, XXVIII.

⁶ W. J. A. Werber: *Der Parallelismus zwischen Natur und Kultur. Ein System der Natur- und Geistphilosophie*, 1824, XI.

⁷ E. A. E. Calinich: *Philos. Propädeutik für Gymnasien, Realschulen und höhere Bildungsanstalten sowie zum Selbstunterricht*, 1847.

⁸ *Historische Wörterbuch der Philosophie*, Joachim Ritter, Schwabe Co., Basel/Stuttgart, 1980, Band 3, s. 211.

⁹ Dilthey Vilém: *Uvedení do vědy duchové*, Praha, 1901 (přeložil Emil Hoffer).

¹⁰ Pelcová Nadežda: *Filosofická a pedagogická antropologie*, Karolinum, Praha, 2000, s. 62.

¹¹ Viz Dilthey; podle Rickerta je předmět duchověd dějinný; podle Cassirera, Hartmanna a Spranglera jsou jim transsubjektivní a kolektivní výtvořové dějin a normy atd.

¹² Např. podle Windelbanda a Rickerta; *Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bänden*, Mannheim, 1989, Band 8, s. 235.

¹³ Windelbandt a Rickert jsou spolu s dalšími novokantovci bádanské školy důležitými představiteli idiografické metody.

¹⁴ Pelcová, s. 68.

¹⁵ *Stručný filosofický slovník*, Svoboda, Praha, 1966. Protikladem je metoda nomothetická, již se rozumí způsob poznávání jevů na základě jejich obecných znaků a kauzálních zákonitostí.

V podstatě lze zkoumat tyto jedinečné události třemi způsoby; existují tři metody duchověd: 1) fenomenologie, 2) hermeneutika a historická metoda, 3) dialektika.¹⁶ Posledně jmenovaná dialektická metoda svou spřízněností s analytickým myšlením přírodních věd předznamenává budoucí prolnutí duchověd a přírodních věd a oddělení některých věd z okruhu duchověd. V poválečném období bývá, především v marxistickém myšlení a anglo-americké filosofii, pojem „duchověd“ nahrazován pojmem „sociální a společenské vědy“.

Dokladem toho, že duchovědy „vznikly“ na půdě německé duchovědné filosofie a jsou s ní úzce provázány, jsou problémy, které vyvstávají, když se snažíme přeložit slovo „duchovědy“ do dalších jazyků.

V angličtině neexistuje jednoduchý ekvivalent tohoto německého termínu. Charakteristická jsou v této souvislosti Hodgeho slova v jeho „Diltheybuch“: „There is no generally accepted English name for them, but I have called them the ‘human studies’“.¹⁷ Za anglické ekvivalenty tohoto německého termínu bývají nejčastěji považovány „humanities“ a „(liberal) arts“.

Ve francouzštině se u E. Renana objevuje jednoznačně přidělený překlad; staví totiž proti sobě „science de l’humanité“ a „science de la nature“.¹⁸ Dnes se jako francouzský ekvivalent obvykle užívá pojmu „sciences humaines“.¹⁹

Pojem „Humanwissenschaften“, u něhož bychom pravděpodobně očekávali větší spřízněnost s humanitními vědami než u termínu „Geisteswissenschaften“, se ani v současné němčině příliš nepoužívá. Je to výraz pro soubor vědních disciplín, které se zabývají člověkem, jako např. psychologie, sociologie, pedagogika, politologie, sociální psychologie, antropologie, biologie člověka, lékařství apod. Je tedy poměrně obtížné odlišit vědy označené Humanwissenschaften od přírodních věd a duchověd a tento pojem není příliš uznáván.²⁰

To, co v češtině rozumíme pojmem „humanitní vědy“, neodpovídá ani

¹⁶Seiffert Helmut: *Einführung in der Wissenschaftstheorie 2*, C. H. Beck, München, 1971, ss. 1–9.

¹⁷*Mind. A quarterly rev. of psychol. and philos.*, London, 1876.

¹⁸E. Renan: *L’avenir de la science, 1848/90, Oeuvres*, vyd. Psichari, Paris, 1949, 3,713.

¹⁹Doslovný překlad zahrnující hegelovský výklad se vyskytuje v italské filosofii (pravděpodobně pod vlivem B. Crocha, *Filosofie dello spirito*) a ve španělské filosofii; viz Ritter, ss. 212–213. Zajímavé je srovnání různých překladů pro titul Diltheyova „Einleitung in die Geisteswissenschaften“: „Introduction à l’étude des sciences humaines“ (L. Sauzin, 1942); „Introduzione alle scienze dello spirito“ (O. Bianco, 1949); „Introducción a las ciencias del espíritu“ (J. Marias, 1959).

²⁰*Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bänden*, Mannheim, 1983, Band 10, s. 298.

termínu „Geisteswissenschaften“, ani „Humanwissenschaften“, ani termínu „humanities“, ale stojí podle mého mínění někde mezi nimi. Je proto třeba blíže charakterizovat, jaká oblast lidského poznání (popř. tvořivosti) je vyjádřena pojmem „humanities“ v současnosti a jaká jím byla vyjádřena dříve (studia humanitatis). Pro ilustraci si nejprve uvedme, jaké oblasti zahrnují „humanities“ podle zprávy Výboru pro humanitní vědy (The Commission on the Humanities) z období 1979–1980: umění a historii, filozofii, jazyky, srovnávací literaturu, právní vědu, religionistiku a „ty aspekty sociálních věd“, které mají humanitní obsah a používají metod humanitních věd.²¹

Humanities se od svého německého (Geisteswissenschaften), francouzského (sciences humaines) či českého (humanitní vědy) ekvivalentu odlišují ve dvou aspektech: (1) V jejich slovním označení se neobjevuje termín „science“ (věda).²² (2) Humanities se úzce pojí se vzděláváním. V USA výraz humanities označuje určité programy vysokých škol a univerzit. Propojenost humanities a vzdělávání dokládá už např. Cicerem užívaný termín „humanitas“, což byl program výchovy vhodný pro řečníky.²³

Dalším potvrzením obou výše uvedených aspektů²⁴ je, že jsou často jako jejich synonymum uváděny „liberal arts“.²⁵ Latinský termín „liberal arts“ má poměrně široké významové pole.²⁶ Pro nás je zajímavé a důležité jeho ztotožnění s: a) svobodnými uměními, b) fakultním nebo univerzitním kurikulem zaměřeným na získání obecných znalostí a rozvíjení intelektuálních schopností (narozdíl od profesního nebo technického kurikula). Na středověkých univerzitách se vyučovalo sedmi liberal arts: mluvnici, rétorice a logice (trivium) a geometrii, aritmetice, hudbě a astronomii (kvadrium). Na současných fakultách a univerzitách liberal arts zahrnují studium literatury, jazyků, filosofie, historie, matematiky a věd jako základu obec-

²¹Zpráva Výboru pro humanitní vědy (The Commission on the Humanities) za období 1979–80 byla publikována ve formě knihy Richard W. Lyman et al.: *The Humanities in American Life*.

²²To zřejmě souvisí s triumfem přírodní vědy na počátku 19. století. Pojem „věda“ bez určujícího přídavného jména začal být tehdy spojován v první řadě (a často i výlučně) s přírodní vědou. To je zřejmé právě v angličtině. Viz Wallerstein Immanuel et al.: *Kam směřují sociální vědy*, Slon, Praha, 1998, str. 15. Viz také *Filosofické dílo René Descartesa*, Filosofie (nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR), Praha, 1998, s. 339.

²³Poprvé doložený v *De Oratore* r. 55 př. n. l.

²⁴Tj. 1) že humanities jsou spíše než vědou oborem lidské tvořivosti a 2) že souvisí se vzděláváním.

²⁵*The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1991, Volume 6, s. 138.

²⁶J. M. Pražák, Fr. Novotný, J. Sedláček: *Latinsko-český slovník k potřebě gymnasií a reálných gymnasií*, Praha, 1935.

ného nebo liberálního vzdělání. Někdy je kurikulum liberal arts popisováno jako kurikulum zahrnující studium tří základních oborů znalostí: (1) humanities (literatura, jazyk, filosofie, výtvarné umění a historie), (2) přírodní, biologické vědy a matematiky a (3) společenských věd.²⁷ (Posledně uváděný význam liberal arts není samozřejmě ekvivalentní s humanitními vědami, ale je jejich nadmnožinou.) Hledání podobných analogií (liberal arts = trivium + kvadrium) je sice ilustrující a názorné, ale může být také zavádějící a nepřesné. Přesto si uvedme, že často bývá hledána souvislost mezi Geisteswissenschaften a středověkým triviem, mezi Naturwissenschaften a kvadriem²⁸ či mezi řeckou paideiou (v raně křesťanském období) a latinskou humanitas.²⁹

Nyní se ale vraťme k otázce, zda nejsou humanities spíše než vědou oblastí věnující se výsledkům lidské tvořivosti. (Otázku, zda humanitní vědy jsou vůbec vědami, si položil už např. Max Weber).³⁰ My se ji zde nebudeme pokoušet zodpovědět, ale ukážeme si, co k položení této otázky vůbec vedlo. Zproblematizování vědeckosti humanitních věd prozrazuje totiž částečně nový (nebo alespoň odlišný) pohled na humanitní vědy. První důvod jsem již zmínila – byl jím triumf přírodních věd na počátku 19. století. Dalším důvodem bylo rozšíření některých metod používaných v přírodních vědách na sociální skutečnosti, které vedlo k zřetelnějšímu vymezení sociálních věd. V období kolem r. 1945 se totiž jasně vydělily sociální vědy, a to jak od přírodních věd, tak od humanitních oborů (které nyní zkoumaly kulturní, mentální a duchovní výtvoř „civilizovaných“ lidských společností)³¹ a stanuly někde mezi nimi. Velmi názorně to ve své práci „Kam směřují sociální vědy“ popisuje J. Wallerstein: „Na jednom konci byla matematika (neempirická činnost) a vedle ní experimentální přírodní vědy (seřazeny podle sestupné míry determinismu – fyzika, chemie, biologie). Na druhém konci byly humanitní obory (nebo-li svobodná umění a literatura), počínaje filozofií (analogie matematiky jako neempirické činnosti) a vedle ní studia uměleckých forem (literatury, malířství, sochařství, hudby), která se svou praxí často blíží historii či historii umění. A mezi takto definovanými humanitními obory a přírodními vědami bylo umístěno studium sociálních skutečností, s historií (idiografickou), která

²⁷*The New Encyclopaedia Britannica*, Chicago, 1991, Volume 7, s. 328

²⁸*Brockhaus Enzyklopädie in 24 Bänden*, Mannheim, 1994, Band 24, s. 278.

²⁹*The New Encyclopaedia Britannica*, Volume 9, s. 62.

³⁰A. Jacob (ed.): *Encyclopédie Philosophique Universelle, II Les Notions Philosophiques Dictionnaire*, Presses Universitaires de France, 1992.

³¹Wallerstein, s. 40.

je blíže nebo často součástí fakult svobodných umění a literatury, a se „sociální vědou“ (nomothetickou), která má blíže k přírodním vědám. Uprostřed zostřujícího se rozdělení vědění na dvě různé sféry, z nichž každá má odlišné epistemologické zakotvení, se badatelé zkoumající sociální skutečnosti ocitli někde mezi nimi a v těchto epistemologických otázkách byli hluboce rozděleni.“³²

Srovnáme-li toto Wallersteinovo rozdělení věd s Diltheyovým vymezením duchověd, je zřejmé, že přibližně platí: Geisteswissenschaften = humanities + sociální vědy. Příklad historie (např. obrat historiků v 60. letech v Německu k sociálním vědám³³) ukazuje, že o tom, zda daná věda patří mezi vědy sociální či humanitní, rozhoduje spíše než předmět studia užívaná metoda; takže vzrůst významu a jasnější vymezení sociálních věd mohlo vést k zúžení pole věd, jež byly dříve považovány za humanitní (Geisteswissenschaften).

Svým významem se český výraz „humanitní vědy“, jak ho běžně užíváme, spíše než humanities blíží Geisteswissenschaften či Humanwissenschaften (laika by asi nenapadlo pochybovat o tom, zda jsou humanitní vědy vědami). Podle běžné představy jsou „humanitní vědy“ vědami o člověku (Humanwissenschaften) či to jsou (což je asi trochu méně obvyklá představa) vědy, které užívají jiné metody než je metoda přírodních věd (podobně jako Geisteswissenschaften).

Zdá se tedy, že kurikulum studentů FHS se asi nejvíce blíží liberal arts, a to jak svým obsahem – zahrnuje jak humanitní tak společenskovední disciplíny, ne však obory přírodovědní – tak ideou neprofesního způsobu vzdělání.³⁴

³²Wallerstein, s. 19.

³³Wallerstein, ss. 50–52.

³⁴E. T. H. Brann: The American College as the Place for Liberal Learning In: Ch. A. Johnson: *Leadership Seminar for College and University Presidents*, July 3 – July 9 2000, Educational Leadership Program of the Christian A. Johnson Endeavor Foundation